

НЕСКОЛЬКО ЗАМЕЧАНИЙ К «ЗАМЕТКАМ О ДРЕВНИХ КИЕВСКИХ ГРАФФИТИ»

В статье высказываются критические замечания относительно прочтения и интерпретации некоторых древних граффити, предложенных филологами В. Орлом и О. Куликом. Опровергается утверждение авторов о подавляюще северном происхождении персон, которые писали граффити на стенах Софийского собора в Киеве. Подчеркивается культурное значение Киева в развитии и распространении письменности на восточнославянских территориях.

S. A. Ysotskiy

SOME REMARKS CONCERNING «NOTES OF ANCIENT KIEV GRAFFITI»

Some critical remarks are made in this paper as to interpretation and treatment of certain Kiev graffiti proposed by philologists V. Orel and O. Kulik. The statement of the authors mentioned on the predominantly northern roots of person who made graffiti on the walls of the Saint Sophia cathedral in Kiev is refuted/ Cultural significance of Kiev in development and spreading of the written language in the east-Slavonic territories is emphasized.

Одержано 20.03.96.

ЧИ МОЖНА ЗНАЙТИ ГРОБНИЦЮ ОЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСЬКОГО?

О. М. Мальований

Залучаючи писемні джерела автор піддає сумніву спроби грецької дослідниці Ліани Суваліді знайти гробницю Олександра Македонського в руїнах храму Амона в районі оазису Сіва.

У січні 1995 р. світова преса, підхопивши повідомлення Каїрської газети «Аль-Ахрам», розновсюдила сенсацію: нарешті знайдено гробницю Олександра Македонського, до того ж не в Олександрії Єгипетській, де її розшукували, починаючи з кінця минулого століття, а в руїнах храму Амона у районі оазису Сіва. Розкопки тут провадила, починаючи з 1989 р., грецька експедиція на чолі з Ліаною Суваліді. Це була 139-а спроба знайти гробницю визначного завойовника. Проте впевненість керівника розкопок в успіху досі не підтверджується.

У зв'язку з цим постає питання, чи існують реальні підстави для знаходження славнозвісної домовини. Для цього, перш за все, слід ознайомитися за джерелами з обставинами смерті завойовника і головне — визначити, де саме знайшли місце для його останків.

Справа в тому, що висвітлення цих подій різними за характером і ступінню вірогідності джерелами викликає значну плутанину. До того ж, це — праці античних авторів, які не були сучасниками та учасниками Східного походу, жили значно пізніше (I ст. до н. е. — III ст. н. е.). Твори сучасників та сподвижників

Олександра (Каллісфена, Птолемея, Арістобула, Непарха, Ісроніма із Кардії) дійшли до нас лише у скуких фрагментах чи у вибіркового переказі пізніх авторів. Отже дослідник може скористатися лише вторинними джерелами, що утворюють історичну традицію. Але всі вони викладають події, пов'язані зі смертю і похороном великого македонця, по-різному, тому нелегко вирішити, хто з них ближче до істини.

У рантій смерті царя у Вавілоні в неповні 33 роки немало неясного і загадкового. Перш за все, коли він помер? За встановленою традицією — увечері 28 десія (13 червня) 323 року чи в 1-й рік 114-ї олімпіади. Цю дату називають ефемериди (воєнний шоденник) походу у головній квартирі Олександра¹. Більшість стародавніх свідощів дають смерть царя початком 1-го або 2-го року 114-ї олімпіади; так у Діодора Сицилійського («Історична бібліотека», XVII, 117), у Арріана («Анабазис Олександра», VII, 28, 1). Проте в нещодавно опублікованій статті на основі поглибленого вивчення «Альмагеста»² відкидається ця традиційна дата і автори наполягають на новій — один з днів вересня (з 5 по 26) 324 року³. Стосовно причини смерті Олександра, загальновідомі дві версії: отруєння — алкогольне або з допомогою отрути (змова Антипатра), а можливо напад тропічної пронасиції⁴.

Зі смертю царя, як пише Ф. Шахермайр, усе скінчилось: Аравійська експедиція, всемогутня влада, претензії на Божественне походження, всепермагаюча воля, плани світового панування, імперія, що народжувалась та не народилася⁵.

Де ж було поховано Олександра? Античні джерела та історики нового часу відповідають неоднозначно. Квінт Курцій Руф у своїй «Історії Олександра Великого» (X, 10,20) пише, що тіло царя було привезено у Мемфіс (Єгипет) діадохом Птолемеєм Лагом, а через декілька років перевезено у Олександрію, але ким не уточнює.

Еліан у «Барвистих оповіданнях» (XII, 64) повідомляє, що труп царя лежав, покинутий всіма (сподвижники ділили сатрапії), 30 днів⁶. Тільки коли тельмесець Аристандр виголосив: боги відкрили йому, що країні, яка прийме тіло царя, випаде щастя та вічне процвітання, «серед сподвижників Олександра почалось суперництво: кожен намагався перенести останки царя у межі своїх володінь як найдорожчу запоруку непохитної міцності влади». Птолемей зумів одурити Пердикку, виготовивши ляльку, схожу на Олександра, і встановив її на возі, додавши багаті аксесуари. А тіло Олександра відправив глухими шляхами в Олександрію Єгипетську.

Страбон («Географія», XVII, 1, 8) також пише, що Птолемей привіз саркофаг з тілом царя прямо в Олександрію та помістив його у районі під назвою Сема: «Це була огорожа, де знаходились гробниці царів і Олександра». Мумію царя було вміщено в саркофаг з карбованого золота, але за часів Страбона вона знаходилась уже в труні з прозорого каменя, бо золотий саркофаг викрав Птолемей XI на прізвисько Парисакт («Узурпатор»).

Павсаний в своєму «Описі Еллади» інакше зображує події перевозу останків царя з Вавілону. Діадох вирішили вирядити їх у Егі — першу столицю Македонії. Але Птолемей переконав супроводжуючих похоронний кортеж передати йому турботи про поховання. І він поховав царя за македонським обрядом у Мемфісі. І тільки за його сина Птолемея Філадельфа гробниця великого завойовника була перевезена в Олександрію та розміщена у збудованому мавзолеї в Семі (1, 6, 3; 7, 1). Отже, це відбулося, як видно, не раніше 282 року. Цю думку поділяє англійський історик еллінізму У. У. Тарн⁷.

За повідомленнями Светонія («Божественний Август», 18) і Діона Кассія («Римська історія», LI, 16), Август під час відвідин Олександрії ще бачив саркофаг і мумію Олександра, а Діон наводить подробиці: нібиго Август не тільки розглядав, а й обмацував мумію, пошкодивши при цьому її ніс. Про те, що саркофаг Олександра знаходився в Олександрії, говорить і Псевдо-Каллісфен у уцілених фрагментах «Роману про Олександра»: «Місто (Олександрія), де знаходиться його тіло, буде непереможним у війні, як і він сам»⁸.

Іншу думку висловив великий знавець епохи еллінізму І. Г. Дройзен, який, не посилаючись прямо на джерела, пише, що діадохи вирішили перевезти тіло Олександра у храм Амона, що знаходився у районі оазису Сіва⁹, і доручили керівництво поховальною процесією зведеному брату царя — Аррідею¹⁰. Цей

намір сподвижників царя можна визнати цілком природнім, бо Олександр старанно поширював версію про своє усиновлення богом Амоном під час відвіданн його храму. Уже Плутарх ставився до цього іронічно і вважав, що звертання жерця Амона до царя як до сина бога — наслідок обмовки: замість Ὡλαὶ δίου (дигина) жрець, не знаючи тонкощів грецької мови, сказав Ὡλαὶ δίουζ (син бога) (Алекс., XXVII). Діодор пояснює божественність Олександра раціонально. Якщо він непереможний, значить він користується благоволінням божества. Жрець Амона ніби сказав царю: «Доказом же твого народження від бога буде успіх у твоїх великих справах: і раніше ти не знав поразок, а тепер будеш взагалі непереможним» (XVII, 51). На думку акад. Б. О. Тураєва, цар Єгипту не біг бути ніким іншим, крім сина Амона... а тому з боку жерців Амонового храму це були не лестощі, а звичайна констатація факту¹¹.

Проте про фактичне поховання царя у храмі Амона в оазисі Сіва жодне джерело не повідомляє, тому що Птолемеї перешкодив цьому. Отже, з вищевказаного огляду джерел напрошується безсумнівний висновок про те, що мавзолей і мумія завойовника Азії знаходились в Олександрії, заснованій ним після вторгнення до Єгипту. І. Г. Дройзен проте підтримує повідомлення тих античних авторів, котрі писали, що останки царя одразу були доставлені в Олександрію. У нього читаємо: «Птолемеї (Лаг) заснував в Олександрії колегію жерців великого царя і в урочистих процесіях золота статуя царя пишалася на запряженій слонами колісниці, як це зображено на золотих монетах Птолемея»¹².

Відомий німецький дослідник елліністичної культури Ф. Баумгартен на початку XX ст. склав план Олександрії в епоху еллінізму, на якому зазначив здогадне місце знаходження гробниці Олександра, а С. Мюллер зробив реконструкцію поховальної споруди царя (армамакса)¹³ на основі детального опису Ієроніма з Кардії¹⁴, який повідомляє, що чотири боки огорожі, в якій знаходився саркофаг царя, були прикрашені картинами, написаними на полотні, що зображали бойові сцени Східного походу македонського полководця¹⁵. На мою думку, уже термін ἀρμάμαξα, вжитий Ієронімом, свідчить проти припущення Л. Суваліді, будімго в Олександрії було споруджено мавзолей Олександра, проте поховано його в храмі Амона в Сіві. Поховальна споруда названа словом, яке спершу означало віз, що доставив тіло царя в Олександрію. Якщо б померлий не був сюди доставлений, то й споруда не одержала б назви армамакса.

* * *

Пошуки гробниці Олександра в Олександрії, заснованої ним узимку 332/331 р. до н. е. на місці поселення Ра-кедет (грец. Ракотіс), тривають з перервами близько 100 років. Виникали навіть приватні об'єднання археологів-аматорів, які провадили пошуки за згодою міського муніципалітету. Не раз світова преса, як і в наші дні, поспішала розносити брехливі повідомлення заради сенсації. Наприклад, у 1964 р., коли польська археологічна експедиція відкрила залишки театру римського часу, єгипетські газети розголошували звістку про відкриття гробниці засновника міста.

Не вважаючи на значні здобутки археологів у дослідженні культурного шару римського періоду, елліністична Олександрія залишається досі *tabula rasa*¹⁶. Це пояснюється, по-перше, тим, що елліністичний шар знаходиться під сучасною забудовою на глибині понад 10 метрів¹⁷. По-друге, якби і вдалося подолати цю перешкоду, то можна сказати впевнено, що від пам'яток, які нас цікавлять (бібліотека, музей, палаци і театр у царському кварталі, гімнасії, стадіон, іподром, гробниці Птолемеїв-Птолемеїон, гробниця Клеопатри VII і Антонія і особливо гробниця Олександра) майже нічого не збереглося. Їх знищили землетруси і гігантські морські хвилі, що падали на місто (про це пишуть Страбон і Діон Кассій), осідання ґрунту, через що елліністичні шари міста опинились частково під водою¹⁸, руйнування під час воєнних дій, починаючи від Юлія Цезаря, розбирання будівель, що перетворились у каменоломні, особливо за турецького панування, будівництво морського порту на місці античного міста за часів Мухамеда Алі. Не виключено, що до зруйнування зазначених пам'яток доклали руки також перші фанатичні натовпи християн.

Знавець археологічних досліджень Олександрії К. Михаловський пише, що досі невідоме навіть приблизно місце, де знаходилась славнозвісна Сема, яка

збуджує інтерес уже кількох поколінь археологів¹⁹. Втіхою оптимістам слугує лише припущення, що перед зруйнуванням мавзолею Олександра саркофаг, мумія і супровідні предмети могли бути перенесені в якесь потаємне місце. Але ж добре відома виняткова активність грабіжників багатих поховань. Уже в IV ст. н. е. церковний діяч Іоанн Златоуст (350—407), говорячи про тлінність земної слави і наводячи приклади, писав, що нікому в Олександрії вже невідомо, де знаходиться гробниця македонського покорителя Сходу.

Аналіз джерел, наведений у цій статті, доводить, як мені здається, що спроби Ліани Суваліді відшукати гробницю Олександра Македонського не в Олександрії є безпідставні. Про це говорить і той факт, що за півтора роки від дня «відкриття» не з'явилося жодної наукової статті-звіту. Не припускають поховання царя у храмі Амона в Сіві Пітер Грін з Техаського університету (автор книги про Олександра), проф. історії Азіза Саїд (Єгипет), директор Німецької археологічної місії в Єгипті Майкл Джонс та ін. На мій запит у Археологічний союз Греції (Афіни) прийшла також негативна відповідь.

На закінчення, мені залишається приєднатися до уже висловленої думки К. Михаловського про безнадійність відкриття гробниці людини, що намірялася підкорити увесь світ²⁰. Проте надії продовжують жити, іноді підтримувані легендами.

Примітки

¹ Деякі вчені вважають, що це не щоденник походу, а палацові нотатки про останні дні життя царя: *Samuel A. E. Alexanders «Royal Journals»* // *Historia*.— 1965.— В. 14.— № 1.— С. 1—12.

² Альмагест — твір Клавдія Птолемея (II ст. н. е.), який є джерелом інформації по по стародавнім календарям і ерам.

³ *Прусакова Н. Ф., Шпилевский А. В.* К вопросу о дате смерти Александра Македонского // *Вестник МГУ*.— 1995.— № 2.— С. 48, 58.

⁴ *Шофман А. С.* Конец Александра Македонского // *ВИ*.— 1972.— ь 11.— С. 214—218; *Гафуров Б. Г., Цибукидис Д. И.* Александр Македонский и Восток.— М., 1980.— С. 337 сл.

⁵ *Шахермайр Ф.* Александр Македонский.— М., 1984.— С. 347.

⁶ За повідомленням Курція (X, 10, 9) — 7 днів. Можна припустити, що його було занурено у мед.

⁷ *Турн В.* Эллинистическая цивилизация.— М., 1949.— С. 171.

⁸ *Ausfeld A.* Der griechische Alexanderroman.— Leipzig, 1907.— S. 121.

⁹ Оазис Сіва розташований в північ. частині Лівійської пустелі. Здається, тільки у IV ст. до н. е. увійшов до складу Єгипта. Єгиптяни не мали для Сіви особливої назви, вона входила в збірне позначення «пальмове поле», як і інші лівійські оазиси. Храм-фортеця Агурмі, святилище оракула Амона, що його відвідав Олександр, має найімовірніше неєгипетське походження. Див.: *Kees H.* Das alte Ägypten. Eine kleine Landeskund.— В., 1977.— S. 72.

¹⁰ *Дройзен И. Г.* История эллинизма. Т. 2. История диадохов.— М., 1893.— С. 6, 56.

¹¹ *Тураев Б. А.* История Древнего Востока.— Т. 2.— Л., 1935.— С. 203.

¹² *Дройзен И. Г.* Указ. соч.— Т. 1; *История Александра Великого*.— М., 1891.— Прилож.— С. 135.

¹³ Грецьке слово ἄρσι ἀμαξα означає «критий віз», у такому возі, але з розкішною надбудовою, було доставлено померлого Олександра з Вавілону.

¹⁴ Його твір «Історія спадкоємців Олександра» зник, але зміст частково відомий з XVIII—XIX книг Діодора, Плутарха («Євмен») та ін.

¹⁵ *Баумгартен Ф., Поланд Ф., Вагнер Р.* Эллинистическо-римская культура.— СПб., 1914.— С. 180—181.

¹⁶ *Fraser P. M.* Ptolemaic Alexandria.— Oxford, 1972.— Vol. 1.

¹⁷ *Михаловский К.* Александрия.— Варшава, 1970.— С. 17.

¹⁸ *Левек П.* Эллинистический мир.— М., 1989.— С. 60.

¹⁹ *Михаловский К.* Указ. соч.— С. 17.

²⁰ *Михаловский К.* Указ. соч.— С. 10.

А. М. Малеваный

ВОЗМОЖНО ЛИ НАЙТИ ГРОБНИЦУ АЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСКОГО?

В статье автор попытался доказать, что Александр Македонский не был похоронен где-либо в другом месте, кроме Александрии Египетской, что старается опровергнуть греческая экспедиция во главе с Лианой Сувалиди. Свое мнение автор подкрепляет анализом античных источников, пишущих о смерти и погребении античного полководца.

Но и в Александрии, считает автор, найти останки его мавзолея или (что важнее) саркофага и мумии не удастся, скорее всего, никогда из-за стихийных бедствий, обрушившихся на город, а также разрушительных исторических событий, пронесшихся за время его существования.

Кроме античных авторов использованы труды историков нового времени.

A. M. Malevany

IS IT POSSIBLE TO FIND THE TOMB OF ALEXANDER MACEDONIAN?

The author of the paper tries to prove that Alexander Macedonian was buried in no other place as in Alexandria of Egypt. The Greek expedition headed by Liana Suvalidi attempts to refute that idea. The author confirms his opinion by the analysis of antique sources which provide data about the death and funeral of the great general. In addition to antique authors the author uses works historians of the new time. But the author thinks that most likely it is impossible to find the remnants of Alexander Macedonian's mausoleum or (which is even more important) of the sarcophagus and mummy as there were many disasters that fell on the town and many destructive historical events that blew over the town for the years of its existence.

Одержано 21.04.96.